

Stratifikace a ženy

Diskuse v časopisu "Sociology"

IRENA HRADECKÁ

Sociologický ústav ČSAV

Stratification and women

Discussion in the review "Sociology"

Abstract: In recent years a series of critical articles appeared in British sociological journals that claimed mainstream stratification studies deal inadequately with gender inequality. This paper presents attempts to revise the conceptual and empirical tools used in stratification studies, and to counterattack, defending the conventional view that have been offered in Sociology from November 1983 until August 1985.

Sociologický časopis, 1991, Vol. 27 (No. 3: 346-363)

V letech 1983 až 1985 došlo v britském časopisu Sociology ke koncentrovanému střetu názorů na jedno z ústředních témat makrosociologie - na stratifikační analýzu současné společnosti, poznamenané globálním zapojováním žen do ekonomické aktivity.

K prvním protestům proti tradičním postupům stratifikační teorie a metodologie došlo již na začátku sedmdesátých let¹. Dosavadnímu pojetí sociální stratifikace bylo vytýkáno, že odvozuje třídu a status žen od třídy a statusu mužů. Nerovnost z hlediska pohlaví nebyla předmětem zájmu ani stratifikačních studií zaměřených na individua a jejich hierarchizaci z hlediska odměňování, ani "třídně pojatých" studií zaměřených na seskupení s podobným vztahem k systému výroby a struktuře ekonomické a sociální moci. Kritické hlasy našly odezvu, a tak se v následujících letech objevila řada publikací (zejména v časopisecké podobě) nejen o obecných otázkách nerovnosti pohlaví, ale i o jejich souvislostech se sociální stratifikací². Diskuse na stránkách anglického časopisu Sociology, které je věnována naše studie, má ve vývoji stratifikačních teorií nepochybně významné místo. Nejen proto, že protagonistou je známý anglický sociolog *John H. Goldthorpe*, jehož dílo je v daném oboru často citováno, ale zvláště pro příznaknost, s jakou reflektuje širokou škálu přístupů k respektování pohlaví ve stratifikačních teoriích a výzkumech. Do jisté míry tato zdánlivě specifická diskuse (i následné reakce) tedy anticipuje další směry vývoje obecné stratifikační teorie.

1) Téměř současně byly publikovány články feministicky orientovaných amerických socioložek, Joan R. Ackerové [1973] a Marie R. Haugové [1973].

2) Rozsáhlou recenzi těchto prací vydaných v USA a ve Velké Británii do r. 1980 uveřejnila Joan R. Ackerová v "Contemporary Sociology" [1980]. Po důkladném rozboru téměř stovky relevantních prací dochází Ackerová k závěrům ryze feministického ražení: stratifikační teorie je teorií "bílých mužů" a začíná se stále více vzdalovat realitě. Odborná literatura posledních let zaměřená na téma ženy a stratifikace se může - podle autorky - stát solidním základem pro nové chápání třídní stratifikace.

Goldthorpův článek "Ženy a analýza tříd: na obranu konvenčního pojetí" [1983] vyprovokoval k ohlasným projevům Michelle Stanworthovou [1984], Anthonyho Heathe a Nickyho Brittena [1984], Roberta Eriksona [1984] a později i trojici autorů Angelu Daleovou, G. Nigela Gilberta a Saru Arberovou [1985]. Goldthorpe pak v téže čísle časopisu [1984] reagoval na články svých oponentů Heathe, Brittena a Eriksona současně.

Třebaže se uvedený spor odehrává na evropském kontinentu, je nesporné, že jeho linie nejsou vymezeny jen evropskými tradicemi; zvláště v případě britské sociologie nelze eliminovat historický vliv amerického sociologického myšlení a sociálního výzkumu (i když stratifikační teorie v Británii po druhé světové válce se inspirovala hlavně Evropou). Proto lze i ve vztahu k našemu ústřednímu tématu odlišit dvě "fronty" teoretické argumentace o *pozici rodiny v systému sociální stratifikace*. První z nich má charakter strukturálně funkcionalistický (především americké provenience), druhou představují převážně evropští zastánci analýzy tříd.

Kritiky obviňující stratifikační teorii a výzkum mj. z takzvaného "intelektuálního sexismu" jsou zaměřeny proti "konvenčnímu přístupu" (zde reprezentovaného Goldthorpem), který vychází z následujících premis:

1. základní jednotku sociální stratifikace tvoří spíše rodina než individuum;
2. jednotlivé rodiny jsou se stratifikačním systémem spojovány v podstatě prostřednictvím pozice mužské "hlavy rodiny", kterou lze v moderních společnostech nejlépe určit podle kategorie zaměstnání nebo rozsahu zaměstnanosti [Goldthorpe 1983: 465].

Tento názor je obvykle napadán ve dvou odlišných rovinách.

Především jeho odpůrci tvrdí, že takový pohled ignoruje důležité rysy současné sociální reality, jakými jsou narůstající podíl neúplných rodin (bez otce) a podíl "normálních" rodin, kde jsou oba manželé zaměstnáni v *rozdílných* profesních kategoriích. Kromě toho konvenční přístup údajně vylučuje možnost zkoumat stratifikaci v závislosti na pohlaví (jakožto hlavní rys celého stratifikačního systému), která prolíná každou úplnou rodinu. Z toho plyne, že ženy jsou ve stratifikačních studiích "neviditelné" a existence nerovnoprávného postavení žen je víceméně přehlížena.

Goldthorpe nikterak nevylučuje nutnost podobné kritiky, zároveň ale připomíná, že konvenční pojetí se vyskytuje ve více verzích. K tomu, abychom rodinu považovali za jednotku stratifikace a pozici jejích členů jednoznačně vyvozovali z postavení rodiny v rámci dělby práce podle povolání, lze totiž dojít odlišnými, dokonce ostře kontrastujícími teoretickými "cestami".

S tím nelze než souhlasit a doložit uvedené tvrzení ilustrativním příkladem hlavních zdrojů současných stratifikačních teorií.

V americké literatuře je nutno na předním místě jmenovat Talcotta Parsonse a jeho následovníky. Za dominantní formu stratifikace moderních industriálních společností považuje Parsons stratifikaci v intencích sociálního statusu (jako výsledku rozdílného hodnocení rodinné jednotky prováděného celou komunitou s ohledem na různé atributy členů rodiny, na jejich životní úroveň a styl).

Často bývá citován právě Goldthorpův trefný výrok, že "Parsons pak užívá termínu 'společenská třída' tam, kde by Evropané spíše použili pojmu 'statusová skupina'" [1983: 466]. V moderních společnostech má být - podle Parsonse - jednotkou stratifikace rodina a nikoliv individuum [1949, 1954, 1956]. Ve svém zdůvodnění přitom Parsons poukazuje na potřebu jednoty statusu uvnitř rodiny z hlediska fungování sociálních systémů rodiny, komunity i celé společnosti.

Stratifikační teorie v Evropě se inspirovala především dílem Karla Marxe a Maxe Webera. I dvě nejvlivnější knihy poválečného období, Lockwoodův "The Blackcoated Worker: A Study of Class Consciousness" [1958] a Dahrendorfový "Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft" [1957] vycházely z tradic třídní analýzy reprezentované Marxem a Weberem. Samotný pojem "třídy", jak je v západní literatuře užíván, však není totožný s fundamentálním marxistickým pojetím. V tomto smyslu se jedná spíše o společenské vrstvy.

Ve snaze pochopit stratifikaci moderních západních společností v kategoriích třídy a nikoli sociálního statusu (jako Parsons a další), nezabývají se zastánci třídního přístupu primárně subjektivním, vzájemně prováděným hodnocením, respektive zařazováním individuí a skupin. Spíše je zajímavý určité společenské vztahy, do nichž jsou individua a skupiny každodenně zapojovány a jež mají na jejich život pronikavý vliv. Třídní analýza tedy vychází ze struktury pozic spojených se specifickou historickou formou společenské dělby práce.

Teoretici tříd vcelku konzistentně nezdůvodňují jakýmkoli funkčními souvislostmi tvrzení, že *rodina tvoří základní jednotku stratifikace*. Souhlasí tedy s funkcionalisty, že *pozice rodiny jako celku v rámci stratifikačního systému se i z jejich pohledu odvozuje od "hlavy rodiny" ve smyslu člena rodiny (obvykle manžela-otce), který má největší závazky vzhledem k účasti na trhu práce*. Ovšem v argumentaci se již od funkcionalistů liší. Netvrdí, že rozdělení podle pohlaví v rodině vyplývá z funkčních potřeb, spíše považují tuto separaci za výraz nejvyšší formy nerovnosti pohlaví. Podle konvenčních norem se na vdaných ženách požaduje, aby nesly hlavní odpovědnost za chod domácnosti a péči o děti. Tyto povinnosti pak přirozeně různými způsoby omezují příležitosti a vyhlídky žen v souvislosti se zaměstnáním, a navíc více či méně zesilují jejich ekonomickou závislost na manželovi; možnost jakéhokoli efektivního vzdoru vůči platným normám je velmi omezená. Primární jednotkou sociální struktury je tedy podle názoru analytiků tříd rodina, jejíž členové mají nestejnou příležitost k zapojení na trhu práce: s výjimkou otce-manžela (respektive hlavy rodiny) mají svou třídní pozici určenou jen nepřímo - odvozením od pozice hlavy rodiny.

Teoretici tříd upozorňují na řadu důsledků, jež s sebou nesou základní vztahy závislosti žen na mužích. Životní šance, diferencované podle jednotlivých tříd, se vlastně otevírají ženám převážně "skrze" manželovu pozici. A tak např. Frank Parkin [1971: 14-15] zdůrazňuje, že v moderní společnosti je rodina "základní jednotkou odměňování", a tudíž "pro velkou většinu žen je přidělování sociálních a ekonomických odměn určeno primárně pozicí rodiny - de facto její mužské hlavy". Podobně se vyjádřili i John Westergaard a Henrietta Reslerová:

"...jakkoli nám to může být líto, základ životních poměrů většiny rodin stále ještě utváří spíše mužovo než ženino postavení" [1975: 291].

Za zaznamenání nepochybně stojí i empirická ilustrace těchto vazeb, jak ji cituje Goldthorpe ve svém pojednání. Z longitudinální analýzy sociodemografických činitelů úmrtnosti ve Velké Británii vyplynulo, že úmrtnost vdaných žen mnohem silněji koreluje s kategorií zaměstnání manžela než s kategorií jejich vlastního zaměstnání [Fox, Goldblatt 1982].

Třídně orientovaní autoři zdůrazňují, že jakkoli je ekonomická závislost žen na jejich manželích vzrůstající zaměstnaností žen poněkud mírněna, ženino zaměstnání obvykle zčásti přetváří rodinnou strategii, nebo nějakým způsobem nachází své místo v rámci možností a omezení třídní situace rodiny jako celku. Manželovo zaměstnání ale zůstává faktorem dominantním. Jinými slovy: "načasování", trvání a charakter ženina zaměstnání jsou silně podmínovány jak jednotlivými fázemi jejich rodinného cyklu, tak i jejich "odvozenou" třídou. A tak, podle názoru teoretiků tříd, nelze ani očekávat, že by zaměstnanost vdaných žen měla mít nějaký zvláštní vliv na stupeň nerovností ve společnosti jako celku.

V pasážích o formách závislosti žen na mužích teoretici tříd často tvrdí, že úplná rodina je nejen jednotkou takřkajíc třídního "osudu", ale i třídního formování a jednání. Linie třídního rozdělování a třídního konfliktu tudíž *vedou mezi rodinami, nikoli skrze ně*. Dalo by se očekávat, že zřetelné nerovnosti stmelí ženy s jejich zájmy v opozici proti mužům (respektive proti jejich zájmům). Omezený a podmíněný charakter zapojení žen na trhu práce však způsobuje, že ženy nemohou být chápány jako konstituující se třída³.

Až potud se tedy zdá, vrátíme-li se k vlastnímu tématu kritiky teorií i výzkumů sociální struktury pro jejich opomíjení pozice ženy, že v případě exponentů třídní analýzy není výtka zřejmě zcela oprávněná. Na druhé straně ale sám Goldthorpe, jako zastánce konvenčního přístupu k zařazování rodiny do stratifikačního systému, přiznává jeho určitou protichůdnost reálným tendencím zvyšujícího se počtu neúplných rodin a zaměstnanosti žen (mnohdy v odlišných typech zaměstnání ve srovnání s manželi). Dokonce v tomto směru vychází vstříc i nabídkou jistého kompromisu: "A tak v rodinách, kde muž chybí nebo není ekonomicky aktivní, nebo kde je hlavou rodiny v tomto smyslu žena, není v principu problém pro třídní analýzu uznat a upravit tyto okolnosti (ve smyslu separace rolí podle pohlaví). Skutečně problematická situace by nastala, pokud by rozsah a povaha účasti žen na trhu práce způsobily nejasnosti v normálních úplných rodinách co se týče určení hlavy rodiny. Jinými slovy, právě tato druhá tendence, tj. růst zaměstnanosti vdaných žen, má zdaleka největší důležitost" [1983: 470]. Těmito slovy uvádí Goldthorpe nejzávažnější část svého článku obsahující prezentaci empirických dat, s jejichž pomocí chce osvětlit a podpořit postoj evropských zastánců

3) Touto problematikou se detailně zabývá např. Frank Parkin [1979], který tvrdí, že ženy do značné míry postrádají základní schopnost třídního jednání, zvláště takového, které by mohlo způsobit podstatné narušení výrobního procesu. To je také podle Parkina důvod, proč ženy, stejně jako jiné vykořisťované skupiny, kterým tato schopnost chybí, jsou nuceny se při vyslovování svých požadavků spoléhat daleko silněji na kolektivní mobilizaci čistě sociálního a expresivního charakteru.

analýzy tříd (ale zároveň i upozornit na některé problémy, ke kterým vedou pokusy o adaptaci třídní analýzy narůstajícímu podílu žen na trhu práce).

V úvodu empirické části studie operuje Goldthorpe s daty oficiálních statistik určenými spíše pro demografickou a ekonomickou než sociologickou analýzu. Konkrétně jde o census a celostátní statistiku zaměstnání, pracující se zavedeným schématem šesti "sociálních tříd", označovaným OPCS⁴. Na jeho výsledcích totiž zakládají své argumenty právě zastánci názoru, že zaměstnání žen by už mělo konečně být považováno za významný faktor třídní pozice úplné rodiny. Z těchto statistických pramenů lze doložit pronikavou ekonomickou aktivizaci vdaných žen i fakt, že většina zaměstnání žen se svým zařazením v OPCS liší od zaměstnání jejich manželů. Zdánlivě vysokou průkazní hodnotu těchto dat však Goldthorpe zpochybňuje: podle jeho názoru pro dané účely data málo vypovídají o skutečném průběhu zaměstnání nebo ne-zaměstnání určitých žen. Kromě toho i použitá kategorizace, tj. podle schématu OPCS, zde není vhodná.

To je také důvod, proč Goldthorpe posléze pracuje s jiným souborem dat a s vlastním, odlišným schématem profesních tříd.

Jde o data z dotazníkového šetření z r. 1974, které navázalo na výzkum sociální mobility z r. 1972 prováděný Nuttfield College, Oxford. Vycházejí z detailních pracovních a rodinných anamnéz manželů mužů z několika podsouborů (N = 578), kteří byli respondenty v r. 1972 a v r. 1974 spadali do věkové skupiny 25 až 49 let. Výběrové podsoubory byly rozříděny tak, aby byly reprezentativní pro muže s jasně patrnou třídní mobilitou nebo imobilitou. Podle autora nelze ovšem data použít pro odhad vytváření vzorců zaměstnání vdaných žen v rámci celé populace. Nicméně naznačují rozsah a povahu hlavních a nejobvyklejších podobností a rozdílů mezi třídami.

Schéma sedmiřádného seskupení zaměstnání zveřejnil Goldthorpe již jako vedoucí autorského kolektivu v publikaci *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain* [1980]. Považujeme za užitečné seznámit čtenáře s jeho kompletním zněním:

- I. třída: vysoce kvalifikovaní odborníci, správní zaměstnanci a manažeři, velcí vlastníci;
- II. třída: středně kvalifikovaní odborníci, úředníci a manažeři;
- III. třída: rutinní nemanuální zaměstnanci v administrativě, obchodě a službách;
- IV. třída: drobní majitelé, farmáři, živnostníci (bez zaměstnanců);
- V. třída: vedoucí skupiny manuálních pracovníků (mistři, méně kvalifikovaní technici);
- VI. třída: kvalifikovaní manuální pracovníci;
- VII. třída: polokvalifikovaní a nekvalifikovaní manuální pracovníci.

Prvním z dílčích závěrů svého rozboru (za použití "vlastních" dat i schématu) musí Goldthorpe dát za pravdu výsledkům oficiální statistiky a zároveň se tak solidarizovat s ostatními teoretiky tříd: účast vdaných žen na trhu práce má obvykle *diskontinuitní a omezený charakter a navíc souvisí s jejich třídním zařazením*. Goldthorpe

4) Podle Office of Population Censuses and Surveys.

se ale snaží jít dále za ono poněkud banální tvrzení a zkoumá tyto jevy v relacích s třídní mobilitou manželů a podle délky manželství respondentů.

Mimo jiné se např. ukázalo, že pouze mezi manželkami mužů v rámci intragenerační mobility v I. třídě tvoří ženy, které nebyly nikdy zaměstnány, v průměru 19 %, zatímco v ostatních třídách maximálně 5 %. Lze předpokládat, že na této úrovni třídní struktury má myšlenka "manželství jako určité náhrady pracovní kariéry" reziduální charakter. Co se týče velké skupiny žen, které byly "někdy" zaměstnány, je zjevné, že jen menší část z nich skutečně bez přestávky zůstává zaměstnána po celou dobu manželství. Značná část žen opouští pracovní poměr (aniž by byla dočasně nezaměstnána!) více než jedenkrát. Podle standardních vzorců jde přitom o období aktivního manželství, po němž se opět ženy navracejí do zaměstnání. Nelze však tvrdit, že jde o obecně platnou sekvenci "událostí" v manželském životě⁵.

Nicméně ze srovnání dat rodinného a pracovního charakteru vyplývá, že s výjimkou manželek mužů stabilizovaných v I. třídě je pro všechny ostatní sledované ženy v 70 % důvodem přerušení ekonomické aktivity dvanáctiměsíční období péče o narozené dítě (u žen v I. třídě v 65 %) a v 15 až 20 % je odchod spojen se změnou zaměstnání manžela (u žen v I. třídě ve 40 %). Samozřejmě může jít v některých případech současně o oba důvody.

Manželky mužů intergeneračně stabilních v VI. a VII. třídě (souhrnně nazvaných Goldthorpem "dělnická třída") mají tendenci opouštět zaměstnání rychleji, tedy dříve po svatbě, než ženy mužů stabilních v I. třídě nebo v III. až V. třídě (obecně z vyšších vrstev "servisní třídy"⁶ nebo z nižších úrovní "střední třídy").

Patrně jsou i rozdílné vzorce "návratů": manželky z dělnické třídy a ze servisní třídy mají tendenci vracet se dříve než manželky ze střední třídy. Ty také mj. vykazují v průměru nejdelší interval mezi prvním odchodem a návratem do zaměstnání. Autor však na tomto místě doporučuje zdrženlivost v generalizaci; difference i počty žen v jednotlivých kategoriích nejsou příliš velké.

Uvedené výsledky jsou nicméně poměrně konzistentní s již uvedeným tvrzením třídních teoretiků: *vzorec zaměstnání vdaných žen je spíše třídně podmíněn než třídně určen*.

Souhrnně - i když trochu zjednodušeně - lze výsledky Goldthorpeova rozboru interpretovat v tom smyslu, že mnohé okolnosti zaměstnání žen, jeho přerušení i celkové délky úzce souvisejí jak s třídními subkulturami (odrážejícími se v různých

⁵) Myšlenka tzv. "třířázového vzorce" byla poprvé popularizována v publikaci Alvy Myrdala a Violy Kleinové již v roce 1956, ale stále přetrvává. Komplexnější vzorce práce jsou zčásti výsledkem rostoucí participace žen - např. stále více žen nastupuje do zaměstnání i mezi narozeními dětmi; zároveň ale dochází i k paradoxním jevům, když zaměstnání bývá přerušováno i po období jejich aktivního mateřství. Goldthorpe zde mj. připomíná data oficiálních statistik National Training Survey 1975-1976.

⁶) Goldthorpe převzal termín od Dahrendorfa, pojem však pochází od rakouského sociologa Karla Rennera [1953]. Ralph Dahrendorf s ním sice v mnohých otázkách sociální stratifikace polemizuje, nicméně jeho termín "Dienstklasse" přejímá. Podle Dahrendorfa a jeho modelu sociální stratifikace v tehdejší NSR [1965] není "služební třída" velká. Zahrnuje tu část nového středního stavu, která je byrokraticky činná ve vlastním slova smyslu, tzn. netechnické úředníky a zaměstnance správy. Původ "služební třídy" je v procesu dělby práce panství, který v nejnovější době přenáší různé úkoly na státní a hospodářské instituce a veřejnou správu. Každý příslušník se - byť jen nepatrně - podílí na vykonávání panství. V našem textu jsme se přiklonili k termínu "servisní třída"; českému uchu nezní tak pejorativně. (Navíc v německých složených slovech má část "Dienst-" i význam "výkonný" či "úřednický", podobně jako latinský základ slova "service".)

vzorcích formování rodin), tak s růzností obecných možností volby i omezení a v neposlední řadě samozřejmě s pouhou ekonomickou potřebou. U žen z dělnické třídy jde často jednoznačně o udržení životního standardu rodiny (popř. o dosažení alespoň částečné finanční nezávislosti pro svou osobu).

Spolu s dalšími empirickými podklady přispívají - podle Goldthorpe - přechozí zjištění k potvrzení obecné teze teoretiků tříd, která označuje *rodinu za jednotku odměňování a zároveň za jednotku ekonomické strategie v rámci třídní struktury*. (Zvláště v prvních letech manželství, kdy je budoucnost ještě relativně otevřená, časové určení a rozsah zaměstnání ženy často tvoří součást rodinných plánů zaměřených na společenský vzestup či jen společenské "přežití"; ty jsou pak rozvíjeny podle možností manželovy kariéry.)

Až po tomto poměrně rozsáhlém exposé obrací Goldthorpe pozornost k problému, který se později stává dílčím tématem i dalších "diskusních příspěvků". Goldthorpe se totiž snaží zpochybnit údajně "módní" myšlenku o tzv. "třídně smíšených" rodinách ("cross-class families" - rodiny s dvojím sociálním určením), jež značně narušuje konvenční teorii tříd⁷.

V podstatě jde o nijak objevnou skutečnost, že zařazení zaměstnání žen se velmi často liší od kategorie zaměstnání jejich manželů. Autoři teorie "třídně smíšených rodin", N. Britten a A. Heath, však upozorňují na řadu závažných souvislostí uvedených jevů. Goldthorpe je bagatelizuje už vstupním tvrzením, že vztahy mezi zaměstnáními obou manželů mají tendenci vytvářet *jednoduché vzorce*:

- pokud nemají manželky mužů v postavení specialistů, vysokých úředníků a manažerů podobnou pozici, pak je s velkou pravděpodobností najdeme na nižší úrovni nemanuálních povolání (hlavně úřednických, obchodu a služeb), spíše než na manuálních;
- u manželek mužů na nižších nemanuálních a jiných "středních" pozicích nacházíme většinou podobné povolání nebo manuální zaměstnání;
- a naopak, manželky manuálních pracovníků buď pracují také manuálně nebo s největší pravděpodobností v nižší kategorii nemanuálních povolání [Goldthorpe 1983: 479].

Zde docházíme k druhému ohnisku neshod mezi účastníky diskuse. Zatímco Britten a Heath tvrdí, že typ "třídně smíšených" rodin, kde manžel pracuje manuálně a manželka má nemanuální zaměstnání, a tudíž "nadřazenou" pozici, reprezentuje "obsáhlou a důležitou kategorii v současné třídní struktuře a třídní teoretici jej 'na své riziko' ignorují" [1983], Goldthorpe uvádí hned dva způsoby, proč o tomto tvrzení pochybovat. Podle jeho názoru záleží na tom, o *jaká* nemanuální zaměstnání se jedná, a na charakteru relevantních tržních a pracovních vztahů. Kategorie, kterou Britten a Heath označují za "třídně smíšené" rodiny, by byla ve skutečnosti nejen velmi početná, ale i značně nestabilní. "Jinak řečeno,

7) Autoři teze o "třídně smíšených" rodinách a jejich významné roli v současné třídní struktuře, Nicky Britten a Anthony Heath, se na Goldthorpovu kritiku ozvali v následujícím roce [1984]. Goldthorpe zde zatím napadá jejich teorii v té podobě, v jaké ji uveřejnili ve studii "Women, Men and Social Class" [1983].

jestliže chceme tvrdit, že rodina, v níž manželka manuálního pracovníka pracuje nemanuálně, má proto odlišné umístění v třídní struktuře, musí pak být akceptováno, že britská společnost je charakterizována mnohem vyšším stupněm třídní mobility, než se dosud předpokládalo, a to takových rozměrů, že by se to, co považujeme za stabilní dělnickou třídu, muselo zredukovat do zcela miniaturních rozměrů" [1983: 481].

Goldthorpe naopak tvrdí, že právě vysoká frekvence, s jakou se ženy pohybují mezi nemanuálními zaměstnáními nižší úrovně a manuálními zaměstnáními, je sama o sobě náznakem, že taková profesní mobilita neznamena většinou posun v třídní pozici ve smyslu významné změny v tržních a pracovních vztazích a že podíl manuálních námezdních pracovníků s manželkami, jejichž nemanuální zaměstnání je zařazuje do jiné třídy, je extrémně malý. (Tyto relace dokládá Goldthorpe i příslušnými empirickými daty.)

Goldthorpe se tedy i nadále domnívá, že změny v rozsahu a charakteru zaměstnání vdaných žen v posledních desetiletích daleko méně ohrožují myšlenku rodiny jako základní jednotky třídní stratifikace, než jak se "stalo módou" tvrdit. Vzhledem k diskontinuitním a limitujícím aspektům zaměstnání žen i k častému neúplnému pracovnímu úvazku žen je to tedy stále převážně manžel, kdo má hlavní závazky k participaci na trhu práce. Ukazuje se, že vzorec zaměstnání vdané ženy je sám podmíněn třídní pozicí manžela nebo třídní mobilitou realizovanou v průběhu jeho profesní dráhy. Navíc se Goldthorpe snaží empiricky doložit, že difference v typu zaměstnání manžela a manželky jsou mnohem menší, než jak naznačovaly často citované oficiální statistiky (přínejmenším pokud jde o druh tržních a pracovních vztahů). "Třídně smíšené" rodiny označuje spíše za "artefakt nevhodně zvolené kategorizace než za statisticky významný rys současné společnosti" [1983: 482].

V závěru své studie vyjadřuje Goldthorpe určitou vůli ke kompromisu. Uznává, že konceptuální a metodologický posun v souvislosti se zařazováním úplné rodiny do systému sociální stratifikace je zapotřebí vzhledem k současné vysoké zaměstnanosti žen. Pozice rodiny by měla být určována poněkud komplexnějším způsobem. Návrh na tzv. "*společnou klasifikaci*" autorů Brittena a Heath [1983], která bere v úvahu situaci v zaměstnání obou partnerů, však Goldthorpe zásadně odmítá. Především kritizuje metodu validizace "společné klasifikace" (autorům přitom vytýká předpojatost v zájmu výsledku, který chtějí demonstrovat, včetně užití neadekvátní kategorizace zaměstnání)⁸.

Jádro problému spočívá - podle Goldthorpe - v tom, že Britten a Heath de facto hledají indikátor sociálního pozadí rodin, který má být aplikován k pokusu "mapovat základní strukturu sociokulturních diferencí" v celé populaci [Britten, Heath 1983: 66]. Vysvětlování sociokulturních změn v celé populaci, jak je chápou Britten a Heath, nepovažuje Goldthorpe za primární předmět analýzy tříd. Objek-

⁸) Goldthorpe znovu označuje schéma OPCS za nevhodné pro účely třídní analýzy. Mj. tato kategorizace nerozlišuje systematicky zaměstnavatele, živnostníky (self-employed workers) a zaměstnance, ani mezi vedoucími a řadovými pracovníky. Třídy z výzkumu trhu, které Britten a Heath také užívají, jsou podobně defektní.

tem jejího empirického zájmu by mělo být zjištění, "jak dalece se zformovaly třídy jako relativně stabilní společenství v důsledku dlouhodobého sepětí individua a rodiny s určitou třídní pozicí" [1983: 483]. Proměnná třídní příslušnosti sama o sobě (třeba i doplněná o proměnnou třídní mobility) nemůže představovat základ pro jakékoliv kompletní zmapování sociokulturních vzorců. Goldthorpe tedy konstatuje, že "společná klasifikace", navržená Brittenem a Heathem, nemůže dobře sloužit k měření sociálního zázemí.

V závěru svého článku akcentuje Goldthorpe znovu svou výtku, že aplikaci kategorizace Brittena a Heathe teoreticky vzniká obrovský podíl tzv. "třídně smíšených" rodin, a v souvislosti s tím i značná míra podobně "artefaktové" třídní mobility.

J. H. Goldthorpe zcela zjevně bojuje se svými názorovými protivníky především na poli metodologie a sociologické analýzy. Teoretické argumentace je v jeho kritických odsudcích poměrně málo, což mu bývá po zásluze vytýkáno. K některým dalším ohlasům se vrátíme v závěru, teď se přidržíme linie debaty, v níž následuje příspěvek *Michelle Stanworthové* [1984].

Snad ani není třeba předesílat, že Stanworthová je ve svých feministických stanoviscích ostře naladěna proti Goldthorpovi a jemu podobným třídním analytikům, kteří "zacházejí arogantně se ženami" [1984: 159]. Za velmi sporné považuje už Goldthorpovo přesvědčení, že třídní analýza není založena na tvrzení o nevyhnutelnosti nerovnoprávného postavení žen. Stejně tak irituje autorku i Goldthorpovo tvrdošíjné odmítání skutečnosti, že u podstatné části současných manželství je třídní pozice ženy vyšší než manželova, a že proto musí být brána v potaz. Ovšem hlavním tématem polemiky je především Goldthorpův pečlivý rozbor i obhajoba podkladů pro obecný způsob posuzování tříd, a to z výzkumu zaměřeného hlavně, respektive *vylučně na muže*. Goldthorpe - podle názoru Stanworthové - vlastně zužuje ústřední problém třídní analýzy; dokonce i při vlastním Goldthorpově vymezení problému jsou prý jeho názory na "inkorporaci" žen pochybené.

Za nejdůležitější v celé obhajobě konvenčního přístupu považuje oponentka tři zásadní tvrzení Goldthorpa:

1. Goldthorpe tvrdí, že nejvíce jsou zapojeni v pracovních silách muži. Připouští, že jen málo žen "nebylo nikdy zaměstnáno", ale pozornost obrací především k diskontinuitě a k délce zaměstnání žen. Zcela přitom opomíjí významný fakt variability profesních drah žen v závislosti na věku, vzdělání, původním povolání a stavu. Ignoruje vyšší zaměstnanost v určitých bodech životního cyklu úspěšných ženských kohort (jak prokázaly poválečné analýzy přírůstků pracovních sil) i zvýšenou participaci na trhu práce u žen ve středním věku ve srovnání s jejich předchůdkyněmi apod. Tyto poznatky [Joshi, Layard, Owen 1981] totiž naznačují, že kategorie "manželek" je zřejmě výrazně méně koherentní ve smyslu vzorců zaměstnání, než jak vyplývá z Goldthorpovy analýzy. To však nepopírá jeho tvrzení, že manželky mají ve srovnání s muži omezený profil zaměstnání.

Problematický je podle Stanworthové především Goldthorpův skok od empirických pozorování různých aspektů zaměstnání žen k rozhodnutí nebrat je jednoduše

Goldthorpe; snadněji lze podle Stanworthové předpokládat, že zaměstnání samotných žen (ostatně většinou dělnická) je nepřitahující natolik, aby svůj odchod odkládaly. Třídní kontext, který ovlivňuje zapojení žen do pracovních sil, tedy zřejmě reflektuje daleko více, než Goldthorpe přiznává, přímo třídní zařazení samotných žen.

3. V souvislosti s údajnou existencí tzv. "třídně smíšených" manželství, která představuje velké nebezpečí při obhájení konvenčního přístupu, se Goldthorpe brání tezí o třídní homogeneitě současných manželství. Tvrdí přitom, že např. třídní nadřazenost rutinních nemanuálních zaměstnání manželek nad jejich manuálně pracujícími manželi je jen zdánlivá¹⁰. Stanworthová se tu chopila vlastních zbraní J. H. Goldthorpa a poukázala na to, že v tom případě nejen 88 % mužů stabilních v dělnické třídě má manželku zařazenou tamtéž, ale že dokonce i muži - příslušníci "servisní třídy", kteří jsou stabilní v nejvyšší, špičkové kategorii, mají ve 43 % proletářské manželky. Takže všechno vlastně sloužilo - jak se domnívá Stanworthová - zakrývání rozsahu proletářské třídní praxe vdaných žen. (Objektivní čtenář zde spíše tuší jistou manipulaci s daty.)

Nakonec tedy sdílíme s autorkou její pochybnosti nejen nad některými (hlavně statistickými) postupy Goldthorpa, ale i nad alternativním řešením Brittena a Heath. Souhlasit je možno konec konců i s jejím apelem na potřebu zkoumat fungování trhu práce v konfrontaci s participací žen, procesy modelující vztahy mezi třídními pozicemi žen a mužů, význam "neplacené" práce žen a "neformální" ekonomiky a obecně uvnitř třídního systému vztahy mezi individui, domácnostmi a rodinami atd. Stejný "punc" vědeckosti však bohužel nelze přiznat některým jejím feministickým závěrům.

Chronologie recenzované diskuse konečně dává slovo oběma tolik kritizovaným autorům koncepcí "třídně smíšených rodin" a tzv. "společné klasifikace", *Anthony Heathovi a Nicky Brittenovi* [1984]. K obraně vůči útokům J. H. Goldthorpa a M. Stanworthové užívají nových, čerstvých dat (z General Household Survey, 1979), aniž by ustoupili ze svých původních pozic. Duel tedy opět probíhá spíše na poli empirie; autoři se soustřeďují na ověření teorie důkazy. Svůj dřívější odklon od konvenčního pojetí sociální třídy označují za ryze účelový: při tehdejší osvětlování rozdílů ve fertilitním a volebním chování žen figurovalo vlastní zaměstnání žen (vedle zaměstnání manžela) jako důležitá explikační proměnná. Vzorce tohoto druhu chování se např. odlišují, srovnáme-li rodiny, kde manžel má "modrý límeček" a manželka "bílý" (tedy tzv. "třídně smíšená rodina"), s rodinami třídně homogenními, dělnickými, s nimiž jsou obvykle seskupeny. Jak víme, Goldthorpe označil jejich výsledky za zfalšované a za artefakt nekvalitního schématu sociálních tříd. Goldthorpe totiž zastává názor, že konvenční odlišení mezi "bílým" a "modrým" límečkem není u žen tak významné jako u mužů (z hlediska pracovní a tržní situace). Heath a Britten k tomu ovšem dodávají, že Goldthorpe už neprojevuje podobnou rezervovanost vůči určité skupině

¹⁰ Tento názor není ostatně ojedinělý - již dříve se hovořilo o tzv. falešném středním stavu; za dělnickou třídu označuje tyto ženy i A. Giddens [1981] a A. Stewart spolu s K. Praudym a s R. M. Blackburnem [1980], N. Britten a A. Heath [1983] a J. Westová [1978].

vůbec v úvahu. Z Goldthorpovy argumentace navíc vyplývá, že přímé určování třídní pozice zaměstnaných vdaných žen by údajně nijak nepřispělo k pochopení formování tříd, třídní nerovnosti a třídního jednání.

To ovšem Stanworthová označuje za výsměch všem hodnověrným informacím o způsobech, jakými jsou manželstvím spojovány "třídní osudy" obou partnerů, a ve svém rozhořčení formuluje několik provokativních otázek:

- Jak si Goldthorpe ve svých závěrech o třídní formaci poradí s faktem, že pouze 19 % pracujících mužů finančně zabezpečuje manželky a vyživované osoby (viz General Household Survey, 1979)?
- Do jaké míry je zásluhou žen, že rodinný majetek pracujících manželských párů v posledních desetiletích narůstá?
- V jakém rozsahu závisí úspory "na horší časy", důchodové příplatky, úspory pro případ nemoci, vzdělání dětí apod. na výdělku žen a na výdělku mužů?
- Jaké množství práce navíc investovaly manželky v poválečném období (při domácích pracích, při "usnadňování" výkonu zaměstnání svých manželů i jako živitelky) ve prospěch příslušníků stabilní dělnické třídy a přispěly tím k jejich intergenerační imobilitě?
- Do jaké míry se odráží divergence profesních drah mužů a žen v třídním jednání?
- A jak je ve skutečnosti omezeno naše chápání třídního jednání tím, že výzkumy jsou vázány na "mužské" politické tradice?

Serióznímu zodpovězení těchto otázek přičítá autorka velkou důležitost: jen tak se podaří plně si uvědomit význam zaměstnání manželek nikoliv pro ostatní členy rodiny, ale pro ženy samotné.

Závislost žen v nejrůznějších podobách⁹ napovídá, že životní standard a jistota žen podstatněji závisí na jejich vlastním zaměstnání a přednostech vlastního pracovního života než na výhodách plynoucích z manželovy třídní pozice. Navíc se ukazuje, že ženy nesdílejí vždy stejný postoj k třídnímu jednání jako jejich manželé; orientace žen spíše reflektuje jejich vlastní praxi ze zaměstnání a jejich vlastní vztah k odborům a k třídně založeným politickým hnutím.

2. Stanworthová nabízí vlastní interpretaci dat z Goldthorpova výzkumu týkajících se podmíněnosti zaměstnání manželek třídním kontextem.

Zatímco Goldthorpe se přiklání k názoru, že základní rysy zaměstnání vdané ženy mohou být z většiny objasněny třídní pozicí jejího manžela, Stanworthová se domnívá, že rozhodnutí ženy ukončit, přerušit zaměstnání či se do něj vrátit, může být naopak určováno vlastním třídním zařazením ženy. Např. brzký odchod ze zaměstnání (v souvislosti s mateřstvím) u žen z dělnické třídy není jednoznačně dán stabilní subkulturou založenou na třídě manžela - jak tvrdí

⁹) Závislost žen spočívá podle Stanworthové v omezeném přístupu ke zdrojům uspokojení jejich vlastních potřeb. Vdané ženy mají všeobecně málo příležitostí k osobní spotřebě jak "nutné", tak i "luxusní", a mají menší slovo při rozhodování o společných rodinných výdáních než jejich manželé, ať už jde o kteroukoli třídu. (To ostatně potvrzují ve svých člancích i J. Pahl, D. Gillespie, C. Delphy, D. Leonard a A. Whitehead.) K pochopení kontur třídních nerovností doporučuje Stanworthová věnovat větší pozornost také rozdělování příjmů v rámci rodiny. Rozsah tzv. "utajené chudoby" uvnitř rodiny naznačuje např. Jan Pahl [1983]. Ten cituje některé studie o rozvedených ženách, jež hovoří o velkém podílu (18 až 35 %) výpovědí, že "jsou na tom nyní lépe než v manželství předtím".

nemanuálních zaměstnání střední třídy (učitelkám, zdravotním sestrám a sociálním pracovnícím). Jejich sňatky s manuálními pracovníky vznikají opět "třídně smíšené" rodiny, které ovšem Goldthorpe považuje za natolik nepočetné, že mají údajně pramalý sociologický význam. "Až dosud to vypadá, že jde spíše o nedorozumění co do míry výskytu než co do obsahu" [Heath, Britten 1984: 476]. Heath a Britten zdůrazňují, že Goldthorpe vztahuje své opoziční argumenty jen k části "třídně smíšených" rodin (kde manželky tvoří - z hlediska pracovní dráhy - velmi nestabilní kategorii a často přecházejí na manuální práci). Přísné odlišování mezi manuální a nemanuální prací ostatně samo o sobě není sociologicky významné. "Neobhajovali jsme ani třídní schéma OPCS, ani rozdělování manuální - nemanuální" [1984: 477]. Toto tvrzení se také autoři snaží okamžitě dokázat prostřednictvím užitých empirických dat, kde aplikují nové rozdělení zaměstnání do socioekonomických skupin. Jako vhodná dělicí linie se přitom oběma analytikům jeví "úřednická práce". Práce v obchodě totiž nenabízí ženám žádné výraznější výhody na trhu práce (hodinová mzda, nemocenské a důchodové zabezpečení), aby je odlišila od manuálně pracujících žen. Jejich pozice je tedy logicky nižší než pozice manuálně pracujících mužů. Sféra nesouhlasu mezi Goldthorpem a dvojicí autorů Heathem a Brittenem se zde zužuje především na "rutinní" úřednice, početně mimořádně důležitou skupinu žen, jež údajně přispívají ke vzniku mnoha "třídně smíšených" rodin.

Pozice úřednic v třídní struktuře je zajímavá a kontroverzní. Co se týče trhu práce, třebaže se diferencují od manuálních pracovníků, stále jsou *na nižší úrovni než manuální pracovníci - muži*. Na druhé straně tzv. "pracovní situace"¹¹ spoluvytváří předpoklady pro určité "třídní chování", v němž se od manuálních pracovníků jednoznačně liší (třídní sebezaražení, politicko-stranická filiace, volební chování apod.). V obou aspektech - jak podle autorů dokazují data z National Survey of Health and Development (1972) - se projevují mezi oběma kategoriemi jasné difference. Rozsah třídní mobility, o němž se Goldthorpe domnívá, že teoreticky vyplývá ze schématu aplikovaného Heathem a Brittenem, považují oba za "značně přehnaný" [1984: 481]. Data z General Household Survey jsou autorům dostatečným důkazem pro tvrzení, že je velmi nepravděpodobný větší pohyb mezi skupinou zaměstnání typu úřednického a středně odborného ("semiprofessional") na jedné straně a skupinou zaměstnání v obchodě, osobních službách a manuálního charakteru na straně druhé. V této souvislosti také autoři hovoří o třech vyhraněných, zřetelně odlišených trzích práce a tomu odpovídajících třídních pozicích: na nejvyšší příčce je "středně odborná" práce, následuje kategorie úřednic a nejnižší je situována nekvalifikovaná práce - v obchodě, ve službách a manuální práce.

¹¹) Jde o rozšířenou pojmy standardního Lockwoodova odlišení dvou základních faktorů třídní pozice: "pracovní situace" ("work situation") definuje sociální pozici z hlediska pracovních podmínek, výhod apod. "Tržní situace" naproti tomu určuje sociální pozici v souvislosti s povoláním a s jeho pozicí na trhu práce. Pracovní situace se vztahuje k individu, tržní situace k rodině či k domácnosti.

Ženy tedy mají - podle Heathe a Brittena - empiricky ověřený silný "sklon" k určitým typům práce, postačující k formování základů *odlišných vzorců třídního chování*.

Loglineární analýza kariér a kvalifikace žen a třídních pozic jejich manželů dovedla pak autory i k rozšíření Goldthorpeova tvrzení o třídní podmíněnosti participace vdaných žen na trhu práce: vlastní *kvalifikace* ženy (vzdělání a odbornost) hraje přinejmenším stejně důležitou roli jako třídní pozice muže.

Stejnou metodou pak postupují při ověřování vazeb mezi tržními situacemi žen a odpovídajícími diferencemi v "třídním chování". Jak v případě *politicko-stranické filiace*, tak i *velikosti rodiny* jako dvou závisle proměnných, podporují data (z British Election Survey, 1979; respektive z National Survey, 1979) názor Heathe a Brittena, že je nezbytné brát v úvahu nejen třídní pozici "hlavy rodiny", ale i *vlastní třídní pozici vdané ženy*. A. Heath a N. Britten tak považují za dostatečně empiricky prokázané reálné difference v tržní a pracovní situaci žen zaměstnaných na jedné straně jako úřednice a na druhé straně v obchodě, z čehož vyvozují, že dosud oficiálně používaná třídní schémata (vč. Goldthorpeova) by měla být revidována. Zároveň se domnívají, že jejich klasifikace obstála a že zaměstnání žen má skutečně značnou vypovídací hodnotu při analýze třídního a rodinného chování a *není pouhým atributem zaměstnání manžela*.

Goldthorpe ve své polemické odpovědi na předchozí článek [1984] nejdříve - takticky - staví proti sobě M. Stanworthovou a dvojici A. Heathe a N. Brittena: "Je vždy velmi příjemné mít naději na snadnou výhru nad kritiky svého díla - a explicitní i implicitní neshody mezi Stanworthovou a Heathem s Brittenem jsou dostatečně průkazné" [1984: 491]. Zatímco Heath a Britten se snaží prostřednictvím své analýzy dokázat vazbu jejich politické identity a fertility na zaměstnání vdaných žen, pojednání Stanworthové se pouze *odvolává* na nejrůznější shromážděné informace, naznačující, že zaměstnání žen má důležitý vliv na rodinný příjem, úspory, majetek apod. Goldthorpe se - podle vlastních slov - snažil ukázat, že exponenti třídní analýzy *mohou akceptovat změny*, které se vztahují k zaměstnání vdaných žen, a to tak, jak mají na mysli Heath a Britten, *aniž by proto museli opustit konvenční přístup*, tj. názor, že třídní pozice rodiny je jednotná a odvíjí se od pozice "hlavy rodiny". Otázka tedy nezní (a Stanworthová a Heath s Brittenem to nepochopili), zda určité difference jsou výsledkem zaměstnání vdaných žen, ale zda tyto difference (popř. jiné souvislosti vzrůstající zaměstnanosti vdaných žen) by měly vést k opuštění konvenčního přístupu.

Goldthorpe i nadále neochvějně tvrdí, že třídy jsou základem homogamie, a nanejvýš připouští, že manželé mají rozdílné umístění uvnitř profesní dělby práce. Základní konceptuální spor by však byl - podle Goldthorpea - vyřešen jediné v případě, kdyby se podařilo dokázat, že mezi těmito umístěními neexistují žádné nebo jen velmi slabé vztahy. Heath a Britten však při své citlivé kategorizaci ženských zaměstnání (odrážející rozdíly v platech a dalších pracovních podmínkách) odhalují v současné britské společnosti vysoký stupeň "třídní endogamie", kde existuje silná vazba mezi kategoriemi zaměstnání mužů a jejich manželek.

Naproti tomu způsob, jakým Stanworthová vyvozuje své dílčí závěry, je někdy naprosto neprůhledný. Např. pokud máme většinu vdaných žen považovat za dělnickou třídu a jejich třídní praxi za proletářskou, pak se musíme ptát, jak je to manifestováno v jejich životním stylu, v jejich sociopolitické orientaci a jednání. M. Stanworthová se takovým otázkám zcela vyhýbá a obtíže vznikající při aplikaci "individuálního" přístupu k připisování třídní příslušnosti žen jednoduše ignoruje.

Goldthorpe znovu ostře napadá i názor Heathe a Brittena na nestabilitu vdaných žen v zaměstnání, kdy v diskontinuitě participace žen na trhu práce uvedení autoři nespátávají "fundamentální změny třídní pozice". A vzápětí se táže: Proč tedy je pak zaměstnání žen důležité z hlediska pozice v období, kdy ženy zaměstnány jsou? Pak bychom se totiž - spolu s Heathem a Brittenem - museli domnívat, že *determinantami třídy jsou spíše vzdělání a kvalifikace* než aktuální pozice v rámci dělby práce.

Nakonec vytahuje Goldthorpe nepříjemnou zbraň v podobě odhalení "technické" závady datové báze Heathe a Brittena. Výsledky hovořící až dosud téměř nezvratně ve prospěch obou autorů, jsou *zkreslené*, protože při výpočtech mobility neeliminovaly kategorii ekonomicky neaktivních žen. Proto vznikl dojem, že míra mobility je tak nepatrná. Pokud bychom tedy přistoupili na Goldthorpův statistický postup, musíme akceptovat, že při použití společné klasifikace Heathe a Brittena by měla skutečně britská společnost natolik *vysokou míru mobility*, že třídy, jak je Heath a Britten specifikují, jsou pak kolektivitami zcela nesubstantivního charakteru.

Na rozdíl od předchozích účastníků diskuse Robert Erikson [1984] iniciátora celé debaty J. H. Goldthorpa kriticky nenapadá. Stejně tak Goldthorpe, "profesionální kritik", Eriksonovu koncepci přijímá příznivě. Dokonce natolik příznivě, že se později sešli oba jmenovaní sociologové ke spolupráci výzkumné i publikační [Erikson, Goldthorpe 1987, 1988]. Není na tom nic překvapivého. Erikson vlastně jen modifikuje (a to velmi omezeně) dosavadní konvenční pojetí: říká, že by bylo nerealistické nevidět, že třídně jednotný charakter úplné rodiny dosud přetrvává. Takže v souvislosti se vzrůstající zaměstnaností žen není potřeba zřeknout se tohoto pojetí, ale spíše změnit způsob jeho aplikace, respektive že nelze nadále brát zaměstnání manžela-otce *automaticky* jako rozhodující. V naprostém souladu se svou základní orientací definuje Erikson fundamentální otázky studia sociální struktury:

- Jak je ve společnosti organizována výroba?
- Jak jsou mezi populaci rozdělovány výsledky výroby?

Vychází ze známé Lockwoodovy terminologie [1958], ale chápe přitom "*tržní situaci*" obecněji jako "životní šance individua, které pramení z jeho zaměstnání a pozice v dělbě práce" [Erikson 1984: 501]. S tím samozřejmě souvisí úroveň spotřeby a bydlení, výchovy a vzdělání dětí i hodnotová orientace. "*Pracovní situace*" se vztahuje k organizaci výroby a k místu uvnitř systému autority a kontroly. Tržní situace výrazně závisí na pracovní situaci jednotlivce, tzn. na jeho pozici v systému výroby. Pokud je v rodině zaměstnán jen jeden člen, je připisována - jak určují konvenční pravidla - ostatním členům rodiny jeho pozice. (Současně také není nutné, nebo dokonce ani možné, oddělit oba aspekty sociální pozice - pracovní a tržní situaci.) Postup se logicky zkomplikuje, jsou-li zaměstnání oba manželé a jejich "pracovní situace" se

vztahuje k různým třídám. (Zde už jsou zapotřebí dva samostatné pojmy. Jeden z nich se týká tržní situace a vztahuje se k rodině, respektive k domácnosti. Pracovní situaci, shrnutou v profesních kategoriích, lze označovat jako pracovní pozici. Třída se pak týká tržní situace rodiny.)

Erikson navrhuje metodu, podle níž lze třídní pozici rodiny určit podle manžela či manželky, respektive podle *dominance* z hlediska jejich účasti na trhu práce. Přitom bere v úvahu dvě kritéria:

1. kritérium pracovní pozice = metoda DOMINANCE (jde o dyády vyšší kvalifikace versus nižší kvalifikace, zaměstnavatel versus zaměstnanec, nemanuální pozice versus manuální pozice);
2. kritérium pracovní doby = metoda PRACOVNÍ DOBA (zaměstnán versus nezaměstnán, plná pracovní doba versus částečná pracovní doba).

Obě metody tedy *dovolují*, aby se determinujícím pro třídní pozici rodiny stalo zaměstnání manželky. Goldthorpe [1984] oceňuje, že v aplikačních testech uvedené metody obstály daleko lépe než tzv. "individuální", nebo tzv. "kontrastní" metoda, která je ve skutečnosti formou společné klasifikace. Vysoce hodnotí i skutečnost, že je zde jen malé nebezpečí, že by tato koncepce "plodila" falešný proletariát (jako u Stanworthové) nebo falešnou mobilitu (jako u Heathe a Brittena). To ostatně Erikson potvrdil i prezentací příslušných empirických dat.

Angela Daleová, G. Nigel Gilbert a Sara Arberová jsou autory posledního z recenzovaných článků, které byly - v návaznosti na Goldthorpovu obranu konvenčního přístupu - publikovány v "Sociology" [1985]. Autory lze přiřadit do skupiny těch sociologů, kteří se snaží osvětlit pozici žen v třídní společnosti prostřednictvím výzkumů úzce zaměřených na "ženskou (námezdní) práci". Tvrdí, že v teorii tříd musí mít ženy své místo a pokoušejí se pro to vytvořit základní teoretický rámec.

Ústřední pojem, sociální třída, je definičně ovlivněn Maxem Weberem, podle něhož zahrnuje dvě odlišné, ale navzájem spjaté dimenze: jedna je založena na vztazích k trhu práce (a měřitelná na úrovni individua), druhou představují spotřební vzorce (ve smyslu spotřeby zboží a služeb), měřitelné na úrovni rodin. To vše je pak - spolu s přímým vztahem k trhu práce - soustředěno v profesní třídní pozici.

Empirické podklady vyplývající z analýzy provedené autorskou trojicí se ovšem týkají jen první ze jmenovaných dimenzí, tedy *vztahů individua k trhu práce*. (Data pocházejí z General Household Survey, 1976.) Obsahově nejdůležitější část článku je zaměřena na *metody třídní kategorizace podle povolání*.

Jak již bylo řečeno, profesní třídy jsou založeny na vztazích individua k trhu práce. Tzv. "tržní sílu" každého povolání reflektuje celá řada proměnných (výše mezd a příplatků a úroveň vzdělání, jež je obvyklé u nositelů tohoto povolání). Povolání, jež jsou si v tomto ohledu podobná, se pak seskupují v empiricky oddělené "třídy". Tak zní - napohled velmi jednoduchý - recept autorů na konstrukci specifického třídního schématu žen.

Jako základní profesní jednotky užíli autoři Hope-Goldthorpovy kategorie [Goldthorpe, Hope 1974], které seskupují povolání podle obsahu a požadavků na vzdělání.

Některé skupiny bylo třeba detailněji rozčlenit, až autoři došli ke konečnému počtu 155 profesních skupin. Ty pak byly podrobeny shlukové analýze, při níž byly vyhodnocovány - jako základní pracovní tržní charakteristiky členů jednotlivých profesních skupin - hrubý příjem (roční), finanční příplatky, dosažené vzdělání a počet let po ukončení školní docházky. Analýzy byly zpracovány samostatně pro ženy pracující na plný úvazek a na částečný pracovní úvazek. Protože použitá shluková procedura nerozlišuje manuální a nemanuální charakter práce, ani úroveň vyžadovaných dovedností, nepřekvapuje zjištění, že se ve výsledné klasifikaci neobjevují některá z tradičně mužsky orientovaných odlišení jednotlivých úrovní dovedností či rozdíl mezi manuální a nemanuální prací.

V konečné podobě měla klasifikační tabulka 5 kategorií - profesních skupin:

1. Odbornice a administrativa;
2. Techničky a mistrové;
3. Úřednice;
4. Pracovnice ve službách a výrobě;
5. Pracovnice v tovární výrobě.

Zdá se, že třídní schéma Daleové, Gilberta a Arberové alespoň zčásti splnilo cíl, jaký si autoři předsevzali: ustavit explorativní rámec klasifikace ženských povolání, u které není primárním hlediskem povaha povolání (práce), ale která je založena na podmínkách trhu práce, jak se s nimi setkávají samotné ženy působící v těchto povoláních. Vzhledem k tomu, že profesní skupiny byly přiřazovány k jednotlivým třídám, může tedy být každá žena klasifikována s ohledem na profesní schéma i "třídně".

Analýza mj. potvrdila, že ženy s částečným pracovním úvazkem mají ve srovnání s ostatními pracujícími ženami nesrovnatelně horší pozici na trhu práce (i když základní rozpory profesní struktury působí na obě skupiny v podstatě stejně). Upozornila i na nepříznivou pozici žen pracujících v tovární výrobě a v obchodě, a naopak na výhody pedagogických povolání.

A tak jsme se dobrali ke konci celé debaty, jak se odehrála na stránkách "Sociology" v letech 1983 a 1985. Přísně vzato, jde jen o detailnější sondu do diskuse, někdy svým způsobem nudné a stereotypní, na poměrně úzce vymezené téma. Její ilustrační hodnota je zřejmá; občasně oživení přináší svěží a nekompromisní jazyk J. H. Goldthorpa, úsměv (zatím?) vzbuzují i některé projevy vypjatého feminismu, který nesmířitelně a vytrvale bojuje s "projevy androcentrických nebo sexistických předsudků".

Nicméně je třeba uvést, že řada názorů, koncepcí a návrhů klasifikačních schémat publikovaných v rámci této diskuse nacházela ohlas v odborných kruzích i v dalších letech. Téměř historicky závažným se pak např. stalo v r. 1984 "Symposium o sociální stratifikaci" pořádané (tradičně) v East Anglia a poprvé bezvýhradně věnované otázkám souvislostí stratifikace a nerovností pohlaví [Crompton, Man 1986].

Pravděpodobně lze očekávat, že se i v budoucnu bude zájem o toto téma udržovat, nejen v důsledku reálně pokračujícího procesu rostoucí zaměstnanosti žen, ale i díky stále hlasitějším projevům především amerických feministických hnutí.

Literatura

- Acker, J. R. 1973. "Women and Social Stratification: A Case of Intellectual Sexism." *American Journal of Sociology* 78: 936-945.
- Acker, J. R. 1980. "Women and Stratification: A Review of Recent Literature." *Contemporary Sociology* 9: 25-39.
- Britten, N., A. Heath. 1983. "Women, Men and Social Class." In: *Gender, Class and Work*, ed. by E. Gamarnikov et al. (eds.). London: Heinemann.
- Crompton, R., M. Mann (eds.). 1986. *Gender and Stratification*. Cambridge - Oxford: Polity Press.
- Dahrendorf, R. 1965. *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland*. München.
- Dale, A., G. N. Gilbert, S. Arber. 1985. "Integrating Women into Class Theory." *Sociology* 19: 384-409.
- Erikson, R. 1984. "Social Class of Men, Women and Families." *Sociology* 18: 500-514.
- Erikson, R., J. H. Goldthorpe. 1987. "Commonality and Variation in Social Fluidity in Industrial Nations." *European Sociological Review* No. 3: 54-76 a No. 2: 145-166.
- Erikson, R., J. H. Goldthorpe. 1988. "Does the Class Mobility of Women Differ from that of Men? Cross-sex Comparison in Cross National Perspective." *CASMIN Working Paper*.
- Erikson, R., J. H. Goldthorpe. 1988. "Trends in Class Mobility: A Test of Hypotheses Against the European Experience." *CASMIN Working Paper*.
- Fox, A. J., P. O. Goldblatt. 1982. *Longitudinal Study: Socio-demographic Mortality Differentials 1971-1975*. London: H. M. S. O.
- Giddens, A.: 1981. *The Class Structure of the Advanced Societies*. London: Hutchinson.
- Goldthorpe, J. H., K. Hope. 1974. *The Social Grading of Occupations*. Oxford: Clarendon Press.
- Goldthorpe, J. H., C. Llewellyn, C. Payne. 1980. *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Oxford: Clarendon Press.
- Goldthorpe, J. H. 1983. "Women and Class Analysis: In Defence of the Conventional View." *Sociology* 17: 465-488.
- Goldthorpe, J. H. 1984. "Women and Class Analysis: A Reply to the Replies." *Sociology* 18: 491-499.
- Haugh, M. R. 1973. "Social Class Measurement and Women's Occupational Roles." *Social Forces* 52: 86-98.
- Heath, A., N. Britten. 1984. "Women's Jobs Do make a Difference: A Reply to Goldthorpe." *Sociology* 18: 475-489.
- Joshi, H., R. Layard, S. Owen. 1981. "Female Labour Supply in Post-War Britain: A Cohort Approach." *Discussion Paper No. 79*, Centre for Labour Economics, London School of Economics.
- Lockwood, D. 1958. *The Blackcoated Worker*. London: Unwin University Books.
- Lockwood, D. 1986. "Class, Status and Gender." In: *Gender and Stratification*, ed. by R. Crompton, M. Mann (eds.). Cambridge - Oxford: Polity Press.
- Myrdal, A., V. Klein. 1956. *Women's Two Roles*. London: Routledge.
- Pahl, J. 1983. "The Allocation of Money and the Structuring of Inequality within Marriage." *Sociological Review* 31: 237-262.
- Parkin, F. 1971. *Class Inequality and Political Order*. London: McGibbon and Kee.
- Parkin, F. 1979. *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique*. London: Tavistock.

- Parsons, T. 1954. "An Analytical Approach to the Theory of Social Stratification a Age and Sex in the Social Structure of the United States." In: *Essays in Sociological Theory*. Glencoe: Free Press, rev. vyd.
- Parsons, T. 1949. "Social Structure of the Family." In: *The Family: its Future and Destiny*, ed. by R. N. Anshen. New York: Harper.
- Parsons, T. 1956. "The American Family: its Relations to Personality and the Social Structure." In: *Family, Socialization and Interaction Process*, ed. by T. Parsons, R. F. Bales. London: Routledge.
- Renner, K. 1953. *Wandlungen der modernen Gesellschaft*. Wien.
- Stanworth, M. 1984. "Women and Class Analysis. A Reply to John Goldthorpe." *Sociology* 19: 159-170.
- Stewart, A., K. Praudy, R. M. Blackburn. 1980. *Social Stratification and Occupations*. London and Basingstoke: Macmillan.
- West, J. 1978. "Women, Sex and Class." In: *Feminism and Materialism*, ed. by A. Kuhn, A. M. Wolpe. London: Routledge and Kegan Paul.
- Westergaard, J., H. Resler. 1975. *Class in a Capitalist Society*. London: Heinemann.

Summary

In the 1970s and early 1980s, the conventional view that has ignored gender differences in class and stratification theory began to come under attack. J. H. Goldthorpe, in response to these critiques, argues that some of these major substantive issues so far have not been adequately treated from either a theoretical or an empirical standpoint.

Distinguishing between two lines of theoretical argument on the position of the family within the system of social stratification (i.e., structural-functionalist and class analytical approaches) Goldthorpe supports the latter, though certain conceptual and methodological developments proposed to adapt class analysis to the increased labour market participation of women (especially of married women) entail serious difficulties. Briefly summarized, all the debate has focused on three topics:

- (i) gender inequality within the household, i.e., the problem of using the class of male "head" to indicate the position of that unit;
- (ii) attempts to produce a classification of women's occupations (distinguishing or denying consequences of manual and non-manual women's work);
- (iii) women's relationship to the labour market (in connection with the intermittent nature of women's employment, etc.).

Goldthorpe, the chief exponent of this debate, seems to accept only one of the new adapting approaches to the class position analyses - Erikson's "dominance" method of assigning class membership.